

# Türkmenistan'da Dil ve Edebiyat

Category: Kitapcy, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 января, 2025

Türkmenistan'da Dil ve Edebiyat TÜRKMENISTAN'DA DIL VE EDEBIYAT

## Ses Olayları Sonucunda Oluşan Uzunluklar

a. +A Ekiyle Oluşan Uzunluklar Yönelme hâli eki ünlü ile biten kelimeler üzerine geldiğinde kelimenin son ünlüsü ile birleşerek uzar: çagaa (<çaga+a) “çağaya”, depee (<depe+e) “tepeye”, dünnyaa (<dünnya+a) “dünyaya”, galaa (<gala+a) “kaleye”. Sonunda dar ünlü (ı, i, u, ü) bulunan kelimelere -a, -e eklenirken -aa, -ee uzun ünlüle-ri ortaya çıkar: kiçee (<kiçi+e) “küçüğe”, işçee (<işçi+e) “işçiye”, gapaa (<gapı+a) “kapıya”.

b. +dA Ekiyle Oluşan Uzunluklar Bulunma hâli eki +dA'nın üzerine +kI eki geldiğinde hâl ekinin ünlüsü uzar: elind Äki (<elinde+ki), içindääki (<içinde+ki), ortadaakı (<ortada+ki), yaşındaakı (<yaşında+ki).

c. +nI Ekiyle Oluşan Uzunluklar Belirtme hâli eki +nI ünlü ile biten kelimeler üzerine geldiğinde kelimenin son ünlüsü uzar: babaanı (babayı), geç iini (keçiyi), çagaanı (çağayı), kölegääni (gölgeyi).

d. +(n)Iñ Ekiyle Oluşan Uzunluklar İlgi hâli eki +(n)Iñ ünlü ile biten kelimeler üzerine geldiğinde kelimenin son ünlüsü uzar: ayag ıııñ (ayağının), näm ääniñ (neyin), düy ääniñ (devenin), yerküm ääniñ (yeryüzünün). İlgi hâli eki ünlü ile biten kelimeler üzerinde bazen sadece “+ñ” biçiminde kullanılır. Ekin bu şekilde kullanılışı esnasında kendisinden önceki ünlü uzar: garrıın (garrı+nıñ) “yaşlının”, pukaraaň (pukara+nın) “fukaranın”, kişiiñ (kişinin) “kişinin”.

e. -An, -Ar Ekleriyle Oluşan Uzunluklar Bu sıfat-fiil ve geniş zaman eki, ünlü ile biten fiillerin üzerine geldiğinde, ekin ünlü-sü kelimenin son ünlüsü ile birleşerek uzar: gözlään (gözle-en) “gözleyen”, okaan (oku-an) “okuyan”, yaşaan (yaşa-an) “yaşayan; işleer (işle-er) “işler”, güpleer (güple-er) “gürler”, me-leer (mele-er) “meler”

f. -(I)p Ekiyle Oluşan Uzunluklar -(I)p zarf-fiil eki ünlü ile biten fiillerin üzerine geldiğinde ünlü karşılaşması sonucu, son hecenin ünlüsü uzar: okaap (oku-ıp) “okuyup”, taşlaap (taşla-ıp) “atıp”, garaap (gara- ıp) “bakıp”, yıgnaap (yıgna-ıp) “toplayıp”.

g. +(I)m, +(I)n Ekleriyle Oluşan Uzunluklar 1. şahıs +(I)m ve 2. şahıs +(I)n iyelik ekleri kelimenin üzerine gelince, ünlü karşı-laşması sonucu son hecenin ünlüsü uzar: almaam (alma+ım) “elmam”, agaañ (aga+ın) “amcan”, ataam (ata+ım) “dedem”, kakaañ (kaka+ın) “babam”, ukıım (ukı+ım) “uykum”, paltaañız (palta+ñız) “baltanız”.

h. -mAk Ekiyle Oluşan Uzunluklar Mastar -mAk ekinden sonra yaklaşma (-e) hâli eki gelince, mastar ekinin ünlüsü uzar: okamaaga (okumaya), sözlemääge (söylemeye), bermääge (vermeye), işlemääge (işlemeye).

ı. +k Ekiyle Oluşan Uzunluklar Ünlü ile biten yer-yön zarfları üzerine, zarfların bu anlamını pekiştiren -k ünsüzü eklendiğinde kelimenin son ünlüsü uzar: daşarıık (dışarıya), içerik (içeriye), nırääk (nereye), yokarıık (yukarıya), beriik (beriye), gayraak (arkaya).

i. Ünsüz Düşmesi Sonucu Oluşan Uzunluklar -g- düşmesi ile: dääł (değil) Ayın sesinin düşmesi ile: maanı (ma’na)

-h- düşmesi ile: Bazı alıntı kelimelerde -h- düşer. Düşen ünsüzün yanındaki ünlü uzar: äätiyatlı (ihtiyatlı), määkam (muhkem), määtaç (muhtaç)

-n düşmesi ile: Bu olay sadece, zarf-fiil eki “-ken”de

görülür. Ekin son ünsüzü -n düşer. Bu durumda ekin ünlüsü uzar: baryakaa (giderken), gelyäkää (geliyorken).

j. Kaynaşma Sonucu Oluşan Uzunluklar “Hem” edatı çoğunlukla kendisinden önce gelen kelime ile birleşir.

Birleşme esnasında -h düşer. Edat, ünlü ile biten kelimelerle birleştiği zaman kelimenin son ünlüsü ile edatın ünlüsü birleşerek uzar: atınaam (< atını hem) “atını da”, oglaam (< oğlu hem) “oğlunu da”, çayınaam (< çayını hem) “çayını da”.

Devamlı birlikte kullanılan iki kelimenin birleşmesi sonucu meydana gelen tek kelime-nin ünlüsü uzar: aakel- (< alıp kel-) “getir-”, ääkit- (alıp kit-) “götür-”, näädeli (< ne ede-li) “ne yapalım”

### **Türkmen Türkçesinde Ünsüzlerle İlgili Özellikler**

Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında Türkmen Türkçesinde kullanılan ünsüzler ile ilgili şu özellikleri tespit edebiliriz:

1. Kelime başındaki kalın k’lar Türkmen Türkçesinde g olur: gar (kar), gapı (kapı), garşy (karşı), gyzyl (kızıl), goy- (koy-).

2. Türkçe asıllı bir kısım kelimelerin başındaki t’ler Türkmen Türkçesinde d olur: daaş (taş), duuz (tuz), daň (tan), dırnak (tırnak).

3. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerdeki f’ler p olur: sapar (sefer), ependi (efendi), Patma (Fatma), pelek (felek), pil (fil).

4. “var, vermek, varmak” kelimelerindeki v, Türkmen Türkçesinde b’dir: bar, bermek, barmak. Türkiye Türkçesinde “ol-” fiili, Türkmen Türkçesinde “bol-” şeklindedir.

5. “Bin, boncuk, binmek, ben” kelimeleri ile “ben” ve “bu” kelimelerinin ek almış şe-killlerinde b, m olur: miň, moncuk,

münmek, men, maña, meni, mende, munuñ

Kelime sonunda iki h'den sadece hırıltılı olanı (x bulunur):  
carx, parx.

Kelime başında ise sadece h bulunur: hemme (butun), haysı (hangi). Ortada her ikisi de bulunabilir: ahli (butun, hepsi), naxili (nasıl).

7. Kelime içindeki b'ler v okunur: oba yazılır; ova okunur, dabara yazılır; davara

okunur. Ancak bu v Türkiye Türkçesindeki gibi değil, iki dudak hafifce buzulerek

telafluz edilir. Kelime başında bulunan ve p'den sonra gelen b ise v okunmaz: bermek, gubka (sunger).

8. Türkiye Türkçesinde t ile de başlayabilen ekler, Türkmen Türkçesinde sadece d ile

başlar: başda, altdan, ocđi (sondu).

9. Türkiye Türkçesinde ic sesteki -ğ- unsuzu, Türkmen Türkçesinde v olur: Bovur

(boğur), duvlı (tuğlu), duvme (duğme), duvun (duğum), govus (goğus).

10. Türkiye Türkçesinde baş ve ortadaki bazı b sesleri Türkmen Türkçesinde p olur:

palta (balta), gupbi (cubbe), gapırğa (kaburga), copan (coban), pıcak (bıcak).

11. Türkiye Türkçesindeki bazı ic ve son ses v'ler Türkmen Türkçesinde y sesine dönüşür: duye (deve), oy (ev), soyun- (sevin-).

13. Kelime içindeki st sesleri ilerleyici benzeşmeyle ss olur: ussa (usta), dassan (destan), yassık (yastık).

14. Kelime icindeki mb, mm olur: gummez (kumbez), tummek (tumbek) “tumsek”.

15. Yukarıdaki iki maddede gorulen değişmelere benzer değişmeler, çeşitli eklemeler sırasında da meydana gelir. Ancak bunlar yazıda gosterilmez.

ts yazılır ss okunur zs yazılır ss okunur  
gitse gisse yazsın yassın  
batsa bassa bozsun bossun  
çs yazılır şs okunur çl yazılır şl okunur  
icse işse saclı saşlı  
acsa aşsa aclık aşlık  
çç(çc) yazılır şş okunur şc yazılır şş okunur  
agaccı agaşşı guşcagaz guşşagaz  
accak aşşak (acacak) goşcak goşşak  
nd yazılır nn okunur ld yazılır ll okunur  
mende menne geldi gelli  
gelende gelenne guldi gulli  
st yazılır ss okunur sd, zd yazılır ss, zz okunur  
ustun ussun basdırmak bassırmak  
ustinlik ussunluk gızdırmak

## **Ses Bilgisi**

Unluler:Turkmen Turkcesinde 9 unlu bulunmaktadır.

Uzun unluler alfabede gosterilmez. Turkmen Turkcesini, diğer Turk lehcelerinden ayıran en belirgin vasıf,

uzun unlulerin korunmasıdır. Uzun unluler “asli” ve “ses olayları sonucunda oluşan uzunluklar” olmak uzere ikiye ayrılır.

Büyük Ünlü Uyumu: Oldukca sağlamdır.

Küçük Ünlü Uyumu: Turkiye Turkcesine gore daha zayıftır.

Unsuzler: Azerbaycan Turkcesinde 23 unsuz vardır.

Ünsüz Uyumu: Bircok ekin unsuzu tonlu olduğundan bozuktur.

Şekil Bilgisi

İsim Çekim Ekleri

Cokluk Eki: -lAr

İyelik Ekleri: 1. teklik +(I)m, 1. cokluk +(I)mİz; 2. teklik +(I)ñ, 2. cokluk +(I) ñız; 3. teklik,+I, +sI 3. cokluk ,+I, +sI

Hal Ekleri:

a. Yalın hal: Eksizdir.

b. İlgi hali: Türkiye Türkçesindeki gibidir, ancak n genizn'sidir.

c. Yukleme hali: +nI ve +I

d. Yonelme hali: Ünsüzlerden sonra +A; ünlülerden sonra uzun A

e. Bulunma hali: +dA

f. Ayrılma hali: +dAn

g. Vasıta hali: bilen

h. Eşitlik hali: +çA

Aitlik eki: +kI

Soru eki: +mI

Fiil Çekim Ekleri

Şahıs Ekleri:

a. Zamir Kokenli Şahıs Ekleri: 1. teklik -(I)n, 1. cokluk

-(I)s; 2. teklik -sIñ, 2. cokluk -sIñİz; 3. teklik -ø, 3. cokluk -lAr

b. İyelik Kokenli Şahıs Ekleri: 1. teklik -m, 1. cokluk

-k; 2. teklik -ñ, 2. cokluk – ñİz, ; 3. teklik -ø, 3. cokluk

-lAr

Zaman ve Şekil Ekleri:

a. Bildirme Kipleri

Öğrenilen Geçmiş Zaman: -Ipdir

Görülen (Bilinen) Geçmiş Zaman: -dI

Şimdiki Zaman: -yaar/-yäär, -yaa/-yää, -p yöör,

-p duur, -p otır, -p yatır, -an/-en yook

Geniş Zaman: -Ar

Gelecek Zaman: -cAk

b. Tasarlama Kipleri

Şart Kipi: -sA

Gereklilik Kipi: 1. -mAII; 2. mAII(dIr)

Emir Kipi: Emir kipinde her şahsın ayrı bir eki vardır.

İstek Kipi: -mAkçI

Yapım Ekleri:

İsimden İsim Yapan Ekler: +baaz; biI+; +cagaz; +cIk;

+çA; +çI/+çU; +çIlIk; +daan; +daar; +dAş;

+gäär/+käär; +haana; +hoor; +lAk; +lI; +lIk/lUk; +(I)

mtIl/+(U)mtUl; +nää; +raak/+rääk+sI; +sIz

İsimden Fiil Yapan Ekler: +A-; +cAr-; +dA-; +gIr-/+kIr;

+(I)rgA/+(U)rgA-; +k-; +(A)l-; +Ar-; +lA; +rA-

+sIrA/+sUrA

Fiilden İsim Yapan Ekler: -(A)ç; -(A)k; -(A)lgA; -Ar;

-cAñ; -ç; -çAk; -g; -gA;: -gAnçAk;-gI/+kI-; -gIç/-gUç; -gIr/-gUr; -gIt/-gUt; -gIn/-gUn; -IcI/-UcI; -Ik/-Uk; -(I)m/-(U)m; -mA: -mAk; -IndI: (<-In+dI); -v(Uk)

Fiilden Fiil Yapan Ekler: -(I)l-; -(I)ş-/- (U)ş-; -AñkIrlA-;

-dIr/-dUr-; -(A)r-; -Ir-/-Ur-; -Iz-/-Uz; -kez; -(I)n-/-Un; -t-

Sıfat-Fiiller: -An; -Ar; -cAk; -dIk, -gAn-; mAlI; -yAAn, -yAr

Zarf-Fiiller: -(I)ban; -a/e(y)/-I,-U; -alı/-eli; -dIkçA;

-AndA; -InçAA; -Ip; -kAA; -mAAn; -mAzdAn

Hareket Adları (İsim-Fiiller): 1. -mAk; 2. -mA, 3. -(I)ş/- (U)ş

#<http://www.edebi.net/index.php/kardes-edebiyatlar/5726-turkmenistan-da-dil-ve-edebiyat> Türkmen dili